

Agent Sonya

Ben Macintyre bij Boekerij:

SAS: Helden en schurken
De spion en de verrader
Agent Sonya

Ben Macintyre

AGENT SONYA

Het bloedstollende en waargebeurde verhaal over de
belangrijkste vrouwelijke spion uit de geschiedenis

ISBN 978-90-225-9228-1
ISBN 978-94-023-1619-3 (e-book)
NUR 402

Oorspronkelijke titel: *Red Sonya. Love, Mother, Soldier, Spy*

Vertaling: Marieke van Muijden

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Trevillion Images

Auteursfoto: © Jonathan Ring

Zetwerk: Mat-Zet bv, Huizen

© 2020 Ben Macintyre

© 2021 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

‘Tinker, Tailor, Soldier, Sailor... What will my husband be?’

Een traditioneel aftel-spelletje dat jonge vrouwen spelen om de toekomst te voorspellen.

Inhoud

<i>Inleiding</i>	9
1. Dwarrel	11
2. Hoer van de Oriënt	32
3. Agent Ramsay	50
4. Als Sonya danst	63
5. De spionnen die haar beminden	78
6. Op 'De Mus'	92
7. Aan boord van de Conte Verde	108
8. Onze vrouw in Mantsjoerije	117
9. Zwerversbestaan	128
10. Van Peking naar Polen	138
11. Wie A zegt...	152
12. De Molshoop	169
13. Een verstandshuwelijk	188
14. De babydief	203
15. De gelukkige tijd	217
16. Barbarossa	228
17. Het pad naar de hel	238
18. Atoomspionnen	252
19. Milicent van MI5	268
20. Operatie Hammer	279
21. 'Rustle of Spring'	297
22. Great Rollright	309
23. Een erg harde noot	325
24. Ruth Werner	346

<i>Nawoord: de levens van anderen</i>	361
<i>Opmerking over de bronnen</i>	367
<i>Bibliografie</i>	379
<i>Dankwoord</i>	385
<i>Illustratieverantwoording</i>	387
<i>Kaarten</i>	390
<i>Register</i>	395

Inleiding

Wie in 1945 het pittoreske Engelse dorpje Great Rollright bezocht, kon een slanke, donkerharige en ongewoon elegante vrouw uit het stenen boerderijtje The Firs zien komen en op de fiets stappen. Ze had drie kinderen en een man, Len, die in de nabijgelegen aluminiumfabriek werkte. Ze was vriendelijk, maar gereserveerd en sprak Engels met een licht buitenlands accent. Haar taarten waren voortreffelijk. Haar burens in de Cotswolds wisten maar weinig over haar. Ze hadden geen idee dat de vrouw die zij kenden als mevrouw Burton in werkelijkheid kolonel Ursula Kuczynski uit het Rode Leger was, een toegewijde communist, een onderscheiden Russische militair inlichtingenofficier en een hoogopgeleide spion die betrokken was geweest bij spionageoperaties in China, Polen en Zwitserland, voordat ze op bevel van Moskou naar Groot-Brittannië was gekomen. Ze wisten niet dat haar kinderen alle drie een andere vader hadden, noch dat Len Burton ook geheim agent was. Ze waren zich er niet van bewust dat ze een Duitse Jood was, een fanatiek tegenstander van het nazisme. Het was ook bij niemand bekend dat ze tijdens de Tweede Wereldoorlog de fascistische bespioneerde en nu, in de Koude Oorlog, Groot-Brittannië en Amerika. Ze wisten niet dat mevrouw Burton (in werkelijkheid gespeld als Beurton) een krachtige radiozender had gebouwd in het buitentoilet achter The Firs, afgesteld op het Russische inlichtingenhoofdkwartier in Moskou. De inwoners van Great Rollright waren er niet van op de hoogte dat mevrouw Burton tijdens haar laatste missie in de oorlog communistische spionnen had geïnfiltrerd in een hoogst geheime Amerikaanse operatie waarbij antinazi-agenten per parachute naar het stervende Derde Rijk waren gebracht. Deze 'Goede Duitsers' spioneerden zoge-

naamd voor Amerika; in werkelijkheid werkten ze voor kolonel Kuczynski uit Great Rollright.

Maar de belangrijkste undercovertaak van mevrouw Burton was er een die de toekomst van de wereld vorm zou geven: ze hielp de Sovjet-Unie met het bouwen van de atoombom.

Jarenlang had Ursula aan het hoofd gestaan van een netwerk van communistische spionnen diep in het onderzoeksprogramma voor atoomwapens in Groot-Brittannië. De informatie die ze doorspeelde aan Moskou stelde Sovjetwetenschappers uiteindelijk in staat hun eigen atoombom in elkaar te zetten. Ze was enorm betrokken bij het dorpsleven; iedereen in Great Rollright was jaloers op haar scones. Maar in haar parallelle, verborgen leven was ze deels verantwoordelijk voor het behouden van de machtsbalans tussen Oost en West en (zo geloofde ze) daarmee het voorkomen van een atoomoorlog door de kennis achter atoomwapens van de ene partij te stelen en door te spelen aan de andere. Als ze met haar voedselbonnen en tassen op de fiets sprong, ging mevrouw Burton op jacht naar dodelijke geheimen.

Ursula Kuczynski Burton was moeder, huisvrouw, romanschrijver, uitstekend radiotechnicus, spionnenmeester, koerier, saboteur, bommenmaker, strijder in de Koude Oorlog en geheim agent – allemaal tegelijk.

Haar codenaam was ‘Sonya’. Dit is haar verhaal.

1. Dwarrel

Op 1 mei 1924 ramde een Berlijnse politieagent zijn rubberen wapenstok tegen de rug van een zestienjarig meisje en hielp daarmee een revolutionair geboren te worden.

Duizenden inwoners hadden uren door de straten van Berlijn gelopen tijdens de optocht op de Dag van de Arbeid, de jaarlijkse feestdag voor de arbeidersklasse. Onder hen bevonden zich veel communisten en een grote afvaardiging van de jeugdafdeling. Zij droegen rode anjers, hadden borden bij zich met daarop 'Handen af van Sovjet-Rusland' en zongen communistische liederen: 'Wij smeden de rode toekomst/onze geest is sterk/wij slaan de toetsen aan van het geluk.' Politieke demonstraties waren door de regering verboden en de straten waren bezaaid met politieagenten, die chagrijnig toekeken. Op een straathoek kwam een handjevol fascistische bruinhemden bij elkaar om te juichen. Er braken vechtpartijen uit. Er vloog een fles door de lucht. De communisten gingen harder zingen.

Aan het hoofd van de communistische jeugdbeweging marcheerde een slank meisje met een platte pet op dat over twee weken zeventien zou worden. Voor Ursula Kuczynski was het haar eerste demonstratie en haar ogen straalden van opwinding terwijl ze met haar bord zwaaide en de hymne scandeerde: 'Auf, auf, zum Kampf', 'Sta op, sta op voor de strijd'. Ze noemden haar 'Dwarrel'. Onder het lopen en zingen deed Ursula een dansje van pure vreugde.

De parade ging de Mittelstrasse in toen de politie ingreep. Ze herinnerde zich nog 'het piepen van autoremmen dat het zingen overstemde, gegil, politiefluitjes en protestkreten. Jonge mensen werden op de grond gesmeten en naar vrachtwagens gesleurd.' In het tumult belandde Ur-

sula languit op de stoep. Toen ze opkeek zag ze een forse politieman boven zich uit torenen. Onder de oksels van zijn groene uniform zaten zweetplekken. De man grijnsde, hief zijn wapenstok en liet die uit alle macht op haar onderrug neerkomen.

Het eerste wat ze voelde was woede, gevolgd door de scherpste pijn die ze ooit had gevoeld. ‘Het deed zo zeer dat ik niet meer normaal kon ademen.’ Haar jonge communistische vriend Gabo Lewin sleepte haar een deuropening in. ‘Het komt goed, Dwarrel,’ zei hij, terwijl hij over de plek op haar rug wreef waar de stok haar had geraakt. ‘Je overleeft het wel.’ Ursula’s groep was uiteengevallen. Sommigen waren gearresteerd. Maar nog eens een paar duizend betogers naderden de brede straat. Gabo trok Ursula overeind en gaf haar een van de gevallen borden. Later schreef ze: ‘Ik ging door met demonstreren, zonder dat ik op dat moment wist dat het een besluit voor het leven was.’

Toen haar dochter die avond met gescheurde kleren en een duidelijke blauwe plek op haar rug het huis in wankelde, was Ursula’s moeder woedend. Berta Kuczynski wilde weten wat Ursula wel niet dacht, ‘dat ze gearmd met een stel dronken tieners over straat had geworven en zo luid had geschreeuwd’.

‘We waren niet dronken en we hebben niet geschreeuwd,’ antwoordde Ursula.

‘Wie zijn al die tieners?’ vroeg Berta. ‘Waarom hang je met dat soort lui rond?’

“Dat soort lui” behoren tot de plaatselijke tak van de jonge communisten. Daar ben ik lid van.’

Berta stuurde Ursula direct naar de werkkamer van haar vader.

‘Ik respecteer dat iedereen recht heeft op zijn of haar mening,’ zei Robert Kuczynski tegen zijn dochter. ‘Maar een meisje van zeventien is nog te jong om zichzelf politiek vast te leggen. Daarom dring ik er bij je op aan om je lidmaatschapskaart in te leveren en nog een paar jaar te wachten voordat je besluit.’

Ursula had haar antwoord klaar. ‘Als iemand van zeventien oud genoeg is om te werken en te worden uitgebuit, dan is hij of zij ook oud genoeg om tegen uitbuiting te vechten (...) en dat is precies de reden dat ik communist ben geworden.’

Robert Kuczynski was een sympathisant van de communisten en hij had zeker bewondering voor zijn dochters geestdrift, maar Ursula zou beslist moeilijk gaan doen. Het gezin Kuczynski steunde de strijd van de arbeidersklasse weliswaar, maar dat betekende nog niet dat ze wilden dat hun dochter met arbeiders omging.

Dit politieke radicalisme is gewoon een gril, zo zei Robert tegen Ursula. 'Over vijf jaar lach je erom.'

'Over vijf jaar wil ik als communist dubbel zo goed zijn,' riposteerde ze.

Het gezin Kuczynski was rijk, invloedrijk, tevreden en zich er, net als alle andere Joodse gezinnen in Berlijn, totaal niet van bewust dat hun wereld door oorlog, revolutie en systematische genocide over een paar jaar weggevaagd zou zijn. In 1924 telde Berlijn honderd zestigduizend Joden, ruwweg een derde van de Joodse bevolking in Duitsland.

Robert René Kuczynski (een naam die moeilijk te spellen, maar makkelijk uit te spreken is: koe-tsjin-skie) was een van de gerenommeerdste demografisch statistici in Duitsland, een pionier in het gebruiken van numerieke data voor het vormen van sociale politiek. Zijn methode om bevolkingsstatistieken uit te rekenen – het 'Kuczynski-cijfer' – wordt vandaag de dag nog gebruikt. Roberts vader, een succesvol bankier en directeur van de Berlijnse beurs, liet zijn zoon een passie voor boeken en het geld om zich daaraan over te geven na. Kuczynski, een vriendelijke, kieskeurige wetenschapper en de trotse nazaat van zes generaties intellectuelen, bezat de grootste privébibliotheek in Duitsland.

In 1903 trouwde Robert met Berta Gradenwitz, ook het product van de Duits-Joodse commerciële intelligentsia en dochter van een projectontwikkelaar. Berta was kunstenaar, slim en indolent. Ursula's eerste herinneringen aan haar moeder bestonden uit kleuren en structuren. 'Alles glimmend bruin en goud. Het fluweel, haar haar, haar ogen.' Berta was geen getalenteerd schilder, alleen zei niemand dat en dus klierde ze vrolijk verder. Ze was een toegewijde echtgenote, maar de vermoeiende dagelijkse zorg voor de kinderen besteedde ze uit aan bedienden. De kosmopolitische en wereldse Kuczynski's vonden zichzelf in de eerste plaats Duits en pas op een verre tweede plaats Joods.

Thuis spraken ze vaak Engels of Frans. Het gezin Kuczynski kende iedereen die in de linkse, intellectuele kringen van Berlijn iets voorstelde: de marxistische leider Karl Liebknecht, kunstenaars Käthe Kollwitz en Max Liebermann, en Walther Rathenau, de Duitse industrieel en toekomstige minister van Buitenlandse Zaken. Albert Einstein was een van Roberts beste vrienden.

Elke avond schoven er wel kunstenaars, schrijvers, wetenschappers, politici en intellectuelen aan de eettafel van de Kuczynski's aan, zowel Joden als niet-Joden. Waar Robert precies stond in de verbijsterende politieke caleidoscoop van Duitsland was zowel twijfelachtig als wisselend. Zijn standpunt schoof van links van het midden naar extreem-links, maar Robert was, in zijn eigen geest, iets te verheven om zich onder een partijlabel te laten vastleggen. Zoals Rathenau stekelig opmerkte: 'Kuczynski vormt altijd een eenmanspartij en plaatst zichzelf vervolgens in de linkervleugel.' Zestien jaar lang was hij directeur van het Bureau voor de Statistiek in de wijk Berlijn-Schöneberg, een lichte last die hem voldoende tijd liet om academische papers te produceren, artikelen voor linkse kranten te schrijven en deel te nemen aan sociaal progressieve campagnes, voornamelijk om de leefomstandigheden in de sloppenwijken van Berlijn te verbeteren (die hij misschien wel en misschien niet heeft bezocht).

Ursula Maria was het tweede van de in totaal zes kinderen van Robert en Berta. Jürgen was de oudste, geboren drie jaar voor Ursula in 1904, en de enige zoon van het stel. Na Ursula zouden er nog vier zussen volgen: Brigitte (1910), Barbara (1913), Sabine (1919) en Renate (1923). Brigitte was Ursula's lievelingszus; qua leeftijd en politieke voorkeur stonden ze het dichtst bij elkaar. Er was geen twijfel mogelijk dat de jongen bovenaan in de rangorde stond: Jürgen was vroegrijp, slim, had een sterke eigen mening, was walgelijk verwend en aanhoudend betuttelend tegen zijn jongere zusjes. Hij was Ursula's vertrouwenspersoon, en onuitgesproken rivaal. Ze omschreef hem als 'de beste en slimste persoon die ik ooit heb ontmoet' en aanbad Jürgen evenveel als ze hem haatte.

In 1913, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, verhuisde het gezin Kuczynski naar een grote villa aan de Schlachtensee in het

exclusieve Berlijnse district Zehlendorf, aan de rand van het Grunewald. Het pand, dat er nog steeds staat, bevond zich op grond die aan Berta's vader was nagelaten. Het ruime terrein liep glooiend af naar het water en omvatte een boomgaard, bos en een kippenren. Door uitbreiding werd er ruimte gemaakt voor Roberts bibliotheek. Het gezin Kuczynski had een kok, een tuinman, nog twee huisbedienden en, het belangrijkste, een kinderjuffrouw in dienst.

Olga Muth, die Ollo werd genoemd, was meer dan alleen maar een gezinslid. Ze vormde hun basis en bood saai dagelijkse stabiliteit, hanteerde strenge regels en toonde grenzeloos veel liefde. Ollo, de dochter van een matroos bij de keizerlijke marine, was op haar zesde wees geworden en opgegroeid in een Pruisisch militair weeshuis, een onbeschrijflijk wrede plek waaraan ze een beschadigde ziel, een groot hart en een stevig gevoel voor discipline overhield. Toen Ollo in 1911 als kinderjuffrouw in het Kuczynski-huishouden ging werken, was ze een bruisende, energieke dertigjarige vrouw met scherpe tong.

Ollo begreep kinderen veel beter dan Berta deed en ze had perfecte manieren ontwikkeld om haar daaraan te herinneren: de kinderjuffrouw voerde een zwijgende strijd tegen Frau Kuczynski, met af en toe een woedende ruzie, waarna ze meestal wegstormde, maar altijd terugkwam. Ursula was Ollo's lievelingetje. Het meisje was bang in het donker en als er beneden een etentje in volle gang was, werd ze door de zachte slaapliedjes van Muth in slaap gewiegd. Jaren later besefte Ursula dat Ollo's liefde deels werd gedreven door een 'bondgenootschap met mij tegen moeder, in die stille, jaloerse strijd'.

Ursula was een klungelig kind, en nieuwsgierig en rusteloos op een manier die haar moeder volledig uitputte. Ze had een dikke bos donker haar. 'Onhandelbaar als paardenhaar,' mompelde Ollo al stevig borstelend dan. Haar jeugd was idyllisch; ze zwommen in het meer, raapten eieren, speelden verstopperijtje in de lijsterbesbossen. Elke zomer brachten ze een poos door in Ahrenshoop aan de Baltische kust in het vakantiehuisje van de zus van Robert, tante Alice.

Ursula was zeven toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak. 'Vandaag bestaan er geen verschillen meer tussen ons, vandaag zijn we allemaal Duitsers die het vaderland verdedigen,' kondigde haar leraar aan. Ro-

bert sloot zich aan bij de Pruisische Garde, maar was met zijn zevenendertig jaar te oud voor de actieve dienst en zat in plaats daarvan de hele oorlog de voedselbehoeften voor de Duitsers te berekenen. Zoals zoveel Joden vocht de man van Alice, Georg Dorpalen, dapper aan het Westfront, en hij keerde terug met een patriottische verwonding en een IJzeren Kruis. Hun rijkdom beschermde de familie Kuczynski tegen de ergste oorlogsontriberingen, maar voedsel was schaars en Ursula werd naar een kamp voor ondervoede kinderen aan de Baltische kust gestuurd. Olla pakte een zakje chocoladetruffels in, gemaakt van aardappelen, cacao en sacharine, en een stapel boeken. Tegen de tijd dat Ursula terugkeerde, nu een fervent lezer en een paar kilo zwaarder door een dieet van knoedels en pruimen, was de oorlog voorbij. ‘Ellebogen van tafel,’ zei haar moeder bestraffend. ‘Niet slurpen.’ Ursula rende de eetkamer uit en sloeg de deur achter zich dicht.

Het verlies en de vernedering van Duitsland markeerden het begin van het einde van het rustige Kuczynski-bestaan. Het land werd overspoeld door politiek geweld. De keizer werd door een golf politieke onlusten gedwongen af te treden en een linkse opstand werd bruut neergeslagen door overblijfselen van het keizerlijke leger en rechtse militie, of Freikorps. Op 1 januari 1919 richtten Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht de Duitse communistische partij op, de Kommunistische Partei Deutschlands (KPD), maar binnen enkele dagen werden ze gevangengenomen en vermoord. Zo werd de Weimarrepubliek ingeluid, een periode van culturele bloei, hedonisme, massale werkeloosheid, economische onzekerheid en voortdurend politiek conflict, terwijl de gepolariseerde troepen van extreemrechts en radicaal-links op groeiende woede stuitten. Robert Kuczynski’s politieke voorkeur verschoof verder naar links. ‘De Sovjet-Unie is de toekomst,’ verklaarde hij na 1922. Robert stelde dat de communistische partij de ‘minst onverdraaglijke’ van alle beschikbare opties was, al sloot hij zich nooit bij de KPD aan. In zijn artikelen pleitte hij voor een radicale herverdeling van de Duitse rijkdom. Roberts politieke ideeën vielen op bij rechts-nationalisten en antisemieten. ‘Niet alleen is hij tégen ons. Hij is ook nog eens bijzonder schaamteloos,’ merkte een Duitse industrieel duister op.

De stormachtige veertien jaar tussen de val van de keizer en de op-

komst van Hitler wordt gezien als periode van toenemende dreiging, de achtergrond voor de daaropvolgende verschrikkingen. In die tijd jong en idealistisch zijn was bedwelmend, gedurfd en opwindend, terwijl de wereld doordraaide. Oorlogsschulden, herverdeling en financieel wanbeleid leidden tot hyperinflatie. Contant geld was het papier waarop het was gedrukt amper waard. Sommige mensen stierven van de honger, terwijl anderen hun geld als waanzinnigen over de balk smeten, aangezien het geen zin had geld te sparen dat al snel waardeloos zou zijn. Het straatbeeld was soms surrealistisch: de prijzen stegen zo snel dat obers elk half uur op tafel gingen staan om de nieuwe menuprijzen om te roepen; een brood dat in 1922 nog 160 mark kostte, ging tegen het einde van 1923 voor 200.000.000 mark over de toonbank. Ursula schreef: 'De vrouwen staan bij de fabriekspoort te wachten tot ze het loon van hun man in ontvangst kunnen nemen. Elke week krijgen ze hele stapels briefjes van een miljard mark. Met dat geld in de hand rennen ze naar de winkel, want twee uur later kan de margarine wel eens twee keer zo duur zijn.' Op een middag zag ze een man onder een bank in het park liggen, een oorlogsveteraan met een stomp, die een tas met zijn armzellige bezittingen tegen zijn borst had geklemd. Hij was dood. 'Waarom gebeuren er zulke vreselijke dingen in de wereld?' vroeg ze zich af.

Hoewel het leven aan de Schlachtensee gewoon zijn gang bleef gaan, met de gecultiveerde gesprekken tussen de verfijnde meubels, kozen er miljoenen voor een radicalere politiek. In 1922 werd minister van Buitenlandse Zaken Walther Rathenau door ultranationalisten vermoord nadat hij een verdrag met de Sovjet-Unie had gesloten. Dagelijks zag Ursula groteske ongelijkheid tussen de arme stedelingen en de rijke bourgeoisie, waartoe ook zij behoorde. Ze verslond het werk van Lenin en Luxemburg, de radicale romans van Jack London en Maxim Gorki. Ze wilde gaan studeren, net als haar broer.

Jürgen was al een rijzende ster aan het linkse academisch firmament. Nadat hij filosofie, politieke economie en statistiek had gestudeerd aan de universiteiten van Berlijn, Erlangen en Heidelberg, behaalde hij zijn doctoraal in de economie. Daarna vertrok hij in 1926 naar de Verenigde Staten om een postdoctorale studie te volgen aan het Brookings Institution in Washington. Daar zou hij Marguerite Steinfeld ontmoeten, die

net als hij economisch onderzoek deed en met wie hij twee jaar later trouwde.

Berta hield voet bij stuk: haar losgeslagen dochter hoefde niet nog verder te worden opgeleid, ze had behoefte aan vrouwelijke vaardigheden en vervolgens een man. In 1923, op haar zestiende, werd Ursula ingeschreven bij een handelopleiding om steno en typen te leren.

's Avonds zat ze te schrijven: gedichten, korte verhalen, verhalen vol avontuur en romantiek. Omdat een universitaire opleiding haar was ontzegd, stak ze al haar energie in haar fantasiewereld. Uit haar kinderlijke schrijfsels blijkt een behoefte aan opwinding, gevoel voor theater, een liefde voor het absurde. Altijd was Ursula de hoofdpersoon in haar eigen verhalen. Ze schreef over zichzelf in de derde persoon, een jonge vrouw die door haar vastberadenheid en bereidheid risico's te nemen grootse dingen bereikte. Over een personage schreef ze: 'Ze was de fysieke zwakte van haar jeugd te boven gekomen, ze was harder geworden en sterk.' Haar zusjes noemden haar 'Sprookjes-dwarrel'. Haar dagboek weerspiegelde de gebruikelijke stuurse perikelen van een tiener, maar ook een niet te onderdrukken optimisme. 'Ik ben in een slechte stemming,' schreef ze. 'Chagrijnig en mopperig. Ik ben een heethoofd, een kruising met een zwarte haardos, een Joodse neus en onhandige ledematen, kattig en piekerend (...), maar dan is er de blauwe hemel, een zon die verwarmt, dauwdruppels op de sparren en roert de lucht zich, en wil ik naar buiten, springen, rennen en van elk levend wezen houden.'

In het jaar waarin Ursula's formele opleiding eindigde, kreeg Hitler algemene bekendheid door zijn Bierkellerputsch in München, een mislukte opstand waardoor de toekomstige Führer in de gevangenis belandde, waar hij *Mein Kampf* dicteerde, de nazibijbel van de onverdraagzaamheid.

Ursula nam haar vaders politieke instincten in zich op, was geschokt door de menselijke ontarding waarvan ze getuige was, ontzet door het fascisme en verrukt door de wervelende nieuwe ideeën over gelijkheid, klassenstrijd en revolutie. Het was dus onvermijdelijk dat ze tot het communisme werd aangetrokken. 'Duitslands eigen socialistische revolutie kan elk moment beginnen,' verklaarde ze. 'Mensen zullen geluk-

kiger en beter worden van het communisme.’ De bolsjewistische revolutie had bewezen dat de oude orde rot en ten dode opgeschreven was. Het fascisme moest worden verslagen. In 1924 ging ze bij het Kommunistischer Jugendverband Deutschlands, de communistische jeugdbeweging, en daarmee trok ze in in het ideologische huis dat ze de rest van haar leven zou bewonen. Ze was zestien. Net als andere communisten uit welvarende gezinnen bagatelliseerde Ursula haar bevoorrechte afkomst. ‘We leefden veel bescheidener dan je zou verwachten. Een van mijn overgrootvaders verkocht schoenveters uit een kruiwagen in Gali-cië,’ benadrukte ze.

De jonge communisten rondom Ursula kwamen uit alle windstreken, klassen en gemeenschappen van Berlijn samen in hun vastberadenheid kapitalistische onderdrukking omver te werpen en een nieuwe maatschappij tot stand te brengen. In zo’n onstuimige sfeer bloeien vriendschappen snel op. Gabriel ‘Gabo’ Lewin was een jongen uit de voorstedelijke middenklasse. Heinz Altmann, wiens aandringen Ursula het ‘laatste duwtje’ had gegeven om zich bij de partij aan te sluiten. Dat waren de jonge voetsoldaten van het Duitse communisme en Ursula vond het geweldig om erbij te horen. Na de demonstratie op de Dag van de Arbeid in 1924 zou ze haar leven lang naar risico hunkeren. Uiteindelijk vervaagde de blauwe plek van de politiewapenstok, maar haar woede nooit.

In het weekend trok de communistische jeugdbeweging naar het platteland om het marxisme-leninisme uit te leggen aan de Duitse boeren, die regelmatig als reactie hun honden op de jonge evangelisten af stuurden. Op een avond liet een sympathieke boer in Löwenberg, ten noorden van Berlijn, de groep op zijn hooizolder slapen. ‘Die avond waren we bijzonder vrolijk. Zodra we de nachtrust opzochten, begon iemand zich voor te stellen hoe de plek er twintig jaar later zou uitzien. Löwenberg in 1944: al geruime tijd communistisch. Lange tijd praatten we erover of geld al dan niet zou zijn afgeschaft. Dan zouden wij helaas heel oud zijn – halverwege de dertig!’ Ze vielen in slaap en droomden van de revolutie.

Ursula was een geboren missionaris. Nooit preekte ze, maar bekeren vond ze heerlijk en ze had de neiging door te blijven kletsen tegen onge-

lovigen tot ze de wereld zagen zoals zij deed. Ze begon de kinderjuffrouw van het gezin te bewerken. 'Ik probeerde haar van alles uit te leggen. Wat ik zei, klonk haar logisch in de oren,' beweerde Ursula. Olga Muth had niet de minste interesse, maar ze liet het meisje geloven dat ze luisterde.

Het gezin Kuczynski was het er niet mee eens dat hun dochter door de politie in elkaar werd geslagen en hele avonden met een stel jonge communisten op een hooizolder zat. Robert zag dat 'lezen haar enige interesse was' en regelde een stage bij de boekwinkel R.L. Prager aan de Mittelstrasse, die gespecialiseerd was in recht en politieke wetenschap. Berta kocht een paar hoge hakken voor haar, een donkerblauwe jurk met witte kraag, handschoenen en een bruine, krokodillenleren handtas. Moeder en kinderjuffrouw bekeken Ursula toen ze de eerste dag naar haar werk ging.

'Van voren niets en van achteren ook niets. Je lijkt nog steeds een jongen,' zei Ollo.

'Maar aardig goedgevormde benen,' merkte Berta op. 'Dat valt alleen op als je kleine stapjes zet.'

Dat vond Ollo ook: 'Ursel wordt nooit een dame.'

Dit was, zoals alles wat Olga Muth te zeggen had, hard maar waar. Met haar lange neus, haarbos en openhartige manier van doen was er niets damesachtigs aan Ursula. 'Nooit zal ik in de beroemde mooie zwaan veranderen,' schreef ze in haar dagboek. 'Hoe zouden mijn neus, mijn oren en mijn mond allemaal plotsklaps kleiner kunnen worden?' Toch straalde ze zelfs als tiener al een krachtige seksualiteit uit die velen onweerstaanbaar vonden. Ze giechelde toen de werkman die het dak van de Dresdner Bank repareerde naar haar floot toen ze langsfietsde op weg naar haar werk: 'Hij geeft me een kushandje en spreidt zijn armen uit.' Door haar heldere ogen, slanke figuurtje en aanstekelijke lach zat ze bij de dansfeesten voor tieners in Zehlendorf nooit om een danspartner verlegen. Tijdens een van deze feesten droeg ze een 'felrode, weinig verhullende korte broek en een nauwsluitend shirt met stijve kraag' en danste ze tot half zeven in de ochtend. 'Er wordt gezegd dat ik twintig jongens heb gekust,' zei ze tegen haar broer. 'Het waren er hooguit negentien.'

Het werk bij Prager was saai en uitputtend. De manager was een tirannieke kettingroker met een groot, kaal, licht taps toelopend hoofd, die verzot was op het bedenken van nieuwe vernederingen en zinloze taakjes voor zijn medewerkers. Ursula gaf hem de bijnaam 'De Ui' en bombardeerde hem tot kapitalistische uitbuiters. Ze doodde haar tijd met 'het uitschudden van de stofdoek, in nissen zonder raam'. Tijdens haar werk mocht ze niet lezen. 'Er zijn toch vast andere beroepen. Houthakker, bijvoorbeeld. Zou ik een vrouwelijke houthakker kunnen worden?' vroeg ze zich af. Door de voortwoekerende inflatie was haar magere salaris vrijwel waardeloos. Later zou ze aan haar tienerjaren in de Weimarrepubliek terugdenken als een serie politiek gekleurde beelden: 'De welvaart van de kleine, bevoorrechte kringen en de armoede van velen, de werklozen die op de straathoek stonden te bedelen.' Ze was vastbesloten de wereld te veranderen. Ursula was namelijk ambitieus en zelfverzekerd: ze zou de maatschappij radicaler veranderen dan haar vader had gedaan en ze was vastbesloten een betere moeder te worden dan haar eigen moeder. Twee ambities die niet altijd hand in hand gingen.

Robert en Berta Kuczynski probeerden niet langer de politiek van hun dochter te beteugelen. In 1926 accepteerde Robert een tijdelijke aanstelling bij het Brookings Institution om samen met Jürgen onderzoek te doen naar de Amerikaanse financiën en de bevolkingsstatistiek. Berta en hij zouden de daaropvolgende jaren af en toe een bezoek aan Amerika brengen, waarbij ze het huishouden in handen van Ursula en Olga Muth achterlieten. Dat versterkte de band tussen die twee. 'Onze Ollo, die nooit iemand had gehad om van te houden. Ollo, het hysterische, grijze kleine schepsel, altijd ontevreden over, dat wil zeggen dol op, ons allemaal. Ollo die voor ons door het vuur zou gaan, alles voor ons doet, alleen voor ons leeft, afgezien van ons zessen niets van de wereld weet.' In Ursula's brieven naar haar parttime ouders klonk haar wrange verbittering door. 'Lieve mama, ik neem aan dat je door je moederlijke gevoelens nog altijd even geïnteresseerd bent in al onze kleine wederwaardigheden.' In een andere brief benadrukte ze: 'We hopen unaniem dat mama snel zal stoppen met het verzinnen van slimme huishoudelijke ideeën, tips voor het koken van kool, hoe we het huis schoon moeten maken en ander advies.'

Terwijl Ursula de hele dag boeken stond af te stoffen, schreef haar broer ze juist. In 1926 publiceerde de tweeëntwintigjarige Jürgen Kuczynski *Zurück zu Marx* (Terugkeer tot Marx), het eerste gerommel van een storm uitgaven die hij de tientallen jaren daarna zou uitbrengen. Jürgen hoorde zichzelf graag praten, maar vond het nog fijner om zijn pen te horen krassen. Zijn totale productie was buitengewoon: op zijn minst vierduizend uitgegeven werken, waaronder hectaren aan krantenartikelen, pamfletten, toespraken en essays, over politiek, economie, statistiek en zelfs over koken. Jürgen zou een beter schrijver zijn geweest als hij minder had geschreven. Met het ouder worden werd zijn stijl minder zwierig, maar hij kon zichzelf er gewoonweg niet toe brengen om in een paar woorden te zeggen wat ook in veel woorden kon worden gezegd. Uiteindelijk mondde zijn studie naar arbeidsomstandigheden uit in veertig delen. Met zijn vijfhonderd pagina's was *Zurück zu Marx* een relatief dun werkje. Met zijn kenmerkende grandeur liet hij zijn zus weten dat hij 'hoopte dat de arbeiders het met plezier zouden lezen'. Ursula deed wat redactionele suggesties: 'Schrijf eenvoudiger, korte zinnen. Je zou naar eenvoud of uitwerking moeten streven, zodat iedereen het kan begrijpen. Soms zit een tekst alleen maar ingewikkeld in elkaar als die, voor meer overredingskracht, op twee of drie plekken wordt herhaald, waarbij alleen de vorm en structuur van de zin verandert.' Dit was uitstekend advies, dat Jürgen negeerde.

Zowel thuis als op het werk was het zwoegen voor Ursula; daarbuiten was ze een revolutionair.

Een paar weken voor haar negentiende verjaardag sloot Ursula zich bij de KPD aan, de grootste communistische partij in Europa. De standpunten van de partij werden onder de nieuwe leider Ernst Thälmann steeds leninistischer (later stalinistischer); de democratie toegewijd, maar directe orders en subsidie aannemend van Moskou. De KPD kende ook een paramilitaire tak, die in een escalerend conflict met de nazi-bruinhemden was verwickeld. De communisten bereidden zich voor op de strijd. Haar oudste vrienden van de communistische jeugdbeweging, Gabo Lewin en Heinz Altmann, leerden Ursula op maanverlichte nachten in een uithoek van het Grunewald schieten. Aanvankelijk mis-

te ze steevast, totdat Gabo haar erop wees dat ze het verkeerde oog dichtkneep. Ze bleek een uitstekend schutter. Gabo gaf haar een half-automatisch Luger-pistool en deed haar voor hoe ze het wapen uit elkaar moest halen en moest schoonmaken. Ze verborg haar wapen achter een zolderbalk aan de Schlachtensee, weggestopt in een gescheurd kussen. Als de revolutie uitbrak zou ze er klaar voor zijn.

Ursula deed mee met de antifascismedemonstraties. ‘Vreselijk druk,’ schreef ze. ‘Aan het voorbereiden voor de verjaardag van de Russische Revolutie.’ In haar lunchpauze zat ze aan Unter den Linden, de met bomen omzoomde boulevard die door het centrum van Berlijn loopt, de communistische krant *Die Rote Fahne* (De rode vlag) te lezen. Vaak zocht ze taxichauffeurs uit de arbeidersklasse en fruitverkopers op, van wie velen communistisch waren, en raakte ze verwickeld in een vurige politieke discussie. In haar dagboek schreef ze: ‘Er verhongeren er zoveel, er zijn zo veel bedelaars op straat...’

Op een middag sloot Ursula zich bij een groep linkse jongeren aan, leden van zowel de socialistische partij, de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), als van de KPD, voor een middagje zwemmen en zonnen aan een meer buiten Berlijn. Later herinnerde Ursula zich het moment nog: ‘Ik draai me om en daar staat een man van halverwege de twintig, netjes, licht slungelig, een schrandere, bijna mooi gezicht. Hij kijkt me aan, zijn ogen groot en donkerbruin, hij is Joods.’ De jongeman vroeg of hij bij haar mocht zitten om te kletsen. ‘Ik heb geen tijd,’ antwoordde ze. ‘Ik moet naar een college over marxistische arbeiders.’ Hij bleef aandringen en wilde weten of ze elkaar weer zouden treffen. ‘Daar zal ik over nadenken!’ zei Ursula en ze ging ervandoor. Een paar dagen later stond de jongeman met de bruine ogen haar op te wachten buiten het gebouw waar haar college marxisme werd gegeven.

Rudolf Hamburger was student architectuur aan de Technische Universiteit van Berlijn. De vier jaar oudere Rudi bleek een verre verwant – zijn moeder en Berta Kuczynski waren achternichten – en kwam uit eenzelfde milieu. Hamburger was geboren in Landeshut in Neder-Silezië, waar zijn vader Max eigenaar was van textielmolens waar legeruniformen werden geproduceerd. Hij was de middelste van drie zonen en groeide op in een atmosfeer van liberale politiek en ietwat versleten

Joodse intellectcultuur. Max Hamburger bouwde een modelwooncomplex voor zijn achthonderdvijftig werknemers. Politiek gezien was het gezin progressief, maar lang niet revolutionair. Rudi was fervent voorstander van het architectonisch modernisme en de Bauhaus-beweging. Onder zijn medestudenten bevonden zich, zo schreef hij, 'een Oostenrijkse aristocraat, een Japanse die interieurs ontwierp in elkaar perfect complementerende pasteltinten, een anarchist en een Hongaars meisje dat volledig ten onrechte overtuigd was van haar eigen genie.' Een andere tijdgenoot was Albert Speer, 'Hitlers architect', de toekomstige nazi-minister van Bewapening en Munitie.

Ursula voelde een aantrekkingskracht en nodigde Hamburger in een opwelling uit voor een communistische bijeenkomst. Ze konden het goed met elkaar vinden. Ze nodigde hem nog een keer uit. 'Eindelijk weer een ontmoeting met Rudi,' schreef ze in haar dagboek. 'Hij helpt me met thee zetten. Hij heeft niet door dat ik het gas laag heb gezet, zodat het lang duurt voor het water kookt. (...) Mijn winterjas is te dun, zegt Rudi. Hij wil me een beetje ijdel maken.' Ze kocht een nieuwe jas en berispte zichzelf vervolgens voor de extravagante uitgave terwijl anderen stierven van de honger. 'Ik verlang naar Rudi,' schreef ze. 'Dan word ik boos omdat zo iemand me het hoofd op hol kan brengen. En dat ik niet zonder hem kan. En dan huil ik mezelf in slaap.' Toen ze op een avond na een concert naar huis liepen, bleef Rudi onder een straatlantaarn staan. 'Hij stond tegen het licht in. Zijn dikke haar zat nog altijd op dezelfde verrassende manier door de war. Zijn donkere ogen bleven melancholisch en verholen, zelfs als hij lachte of in gedachten verzonken was.' Dat was het moment waarop ze verliefd werd. 'Kan een seconde, een zin, de blik in iemands ogen al het voorheen gevoelde plotseling zo nieuw laten lijken?' vroeg ze zich af. Rudi bracht haar thuis. 'Die avond kuste hij me,' schreef ze. 'Ik was verdrietig omdat mijn lippen zo droog waren. Zoiets kleins, maar ik had die hele middag al met stille vreugde aan die kus gedacht.'

Rudi Hamburger was bijna het ideale vriendje: aardig, grappig, vriendelijk en Joods. De wederzijdse ouders keurden de relatie goed. Als ze te serieus werd, plaagde hij haar zachtjes. En als hij over zijn ambitie om een groots architect te worden praatte, dansten er licht-